

IV

ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΓΩΓΗ

Ἐν τῇ προηγουμένη ὀμιλίᾳ κατηντήσαμεν εἰς τὴν ἀπλουστάτην ἐκδοχὴν τῆς ἀγωγῆς. Αὕτη κατ' οὐσίαν ἐπιδιώκει τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὁργανικὴν μόρφωσιν δεξιοτήτων καὶ πρακτικῶν δυνάμεων, αἵτινες ποιοῦσιν αὐτὸν ἱκανὸν νὰ προσαρμόζηται πρὸς τὸ φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιέχον. «Ἀπαιδευτος» ἄνθρωπος εἶναι ὁ εἰς ἀπορίαν καὶ ἀμηχανίαν καθιστάμενος, εὐθύς ὡς ἐξέλθη ἀπὸ τῆς συνηθεστάτης αὐτῷ καταστάσεως τῶν πραγμάτων· τούναντίον δὲ ὁ πεπαιδευμένος δύναται διὰ τῶν ἐν τῇ μνήμῃ αὐτοῦ τεθησαυρισμένων παραδειγμάτων καὶ διὰ τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, ἅς ἐκτήσατο, νὰ ἐξευρίσκη κατὰ τὴν πρακτικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν τὴν προσήκουσαν διέξοδον ἐν καταστάσει πραγμάτων, εἰς ἣν οὐδέποτε πρότερον ἔτυχε περιελθῶν. Ἀγωγή ἐνὶ λόγῳ δύναται νὰ ὀρισθῇ ὁργάνωσις ἐπικτητῶν ἔξεων διαγωγῆς καὶ τάσεων πρὸς πρακτικὴν ἐνέργειαν.

Τοῦτο δυνατόν νὰ διασαφηθῇ διὰ παραδείγματος. Ὑμεῖς πάντες καὶ ἐγὼ ἔχομεν παιδαγωγηθῆ ἄλλος κατ' ἄλλον τρόπον, καὶ τὴν ἀγωγὴν ἡμῶν ἐκδηλοῦμεν νῦν διὰ διαφόρου διαγωγῆς. Θὰ ἦτο ἀδύνατον εἰς ἐμέ, ἔχοντα διάνοιαν τεχνικῶς καὶ κατὰ τὸ οἰκεῖον ἐπάγγελμα μεμορφωμένην καὶ δεχόμενον τοὺς ἀπὸ τῆς ὑμετέρας παρουσίας ὀπτικoὺς ἐρεθισμοὺς, νὰ κάθημαι ἐνταῦθα σιγῶν καὶ ἀργός. Πράγματι μοὶ λέγει, ὅτι προσδοκᾶτε παρ' ἐμοῦ νὰ ὀμιλήσω, ὅτι ὀφείλω νὰ ὀμιλήσω· πράγματι μὲ ἀναγκάζει νὰ συνεχίσω τὴν ὀμιλίαν μου. Τὰ ἀρθρωτικὰ ὄργανά μου διαρκῶς ἐξεγείρονται δι' ἐννευρώσεως ὑπὸ τῶν ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου ὀρμωμένων ρευμάτων, ἅτινα πάλιν παράγονται ἐκ ρευμάτων εἰσερχομένων διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Καὶ αἱ κινήσεις ἕκασται τῶν γλωσσικῶν τούτων ὀργάνων προσδιορίζονται ἐν τῇ μορφῇ καὶ τῇ

ἀκολουθία αὐτῶν ὑπὸ τῆς κατὰ τὸν πρόσθεν χρόνον ἀσκήσεώς μου περὶ τὸ διδάσκειν καὶ ἀναγινώσκειν. Ἡ δὲ πάλιν ὑμετέρα διαγωγή δύναται ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ φανῆ καθαρῶς παθητικὴ καὶ ἀδρανής, ἐξαιρουμένων ἐνίων ὑμῶν, οἵτινες γράφετε σημειώσεις. Ἄλλ' αὕτη ἡ ἀπλῆ ὑμῶν ἀκρόασις εἶναι ἤδη ὠρισμένη τις διαγωγή. Πάντες οἱ μύες τοῦ σώματος ὑμῶν ἀκρωμένων εἶναι σφόδρα τεταμένοι. Ἡ κεφαλὴ καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἔχουσιν ὠρισμένην καὶ χαρακτηριστικὴν θέσιν. Περαινομένη δὲ ἡ ὀμιλία ἀφεύκτως θὰ ἀγάγη ποτὲ ὑμᾶς, ὡς καὶ πρότερον εἶπον, εἰς ἰδιαιτέραν τινὰ πρακτικὴν ἐνέργειαν· δυνατὸν δῆλον ὅτι ἐν τῷ σχολείῳ κατὰ τινὰ εἰδικὴν περίπτωσιν νὰ πράξητε ἄλλως ἢ πρότερον. Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει καὶ περὶ τῶν ἐντυπώσεων, ἃς ἐμποιεῖτε ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν μαθητῶν. Πρέπει νὰ ἐθισθῆτε εἰς τὸ νὰ θεωρῆτε πάσας τὰς ἐν τοῖς μαθηταῖς ἐγγινομένας ἐντυπώσεις ὡς ἀγούσας εἰς τὴν κτῆσιν δεξιοτήτων πρὸς πρακτικὴν διαγωγήν, ἧγουν συναισθηματικῶν, κοινωνικῶν, σωματικῶν, τεχνικῶν, φωνητικῶν κτλ. Τούτου δ' ὁμολογηθέντος, ὀφείλετε νὰ προθυμηθῆτε καθ' ὅλου καὶ ἄνευ πολλῆς λεπτολογίας ν' ἀποδεχθῆτε χάριν τοῦ σκοποῦ τῶν ὀμιλιῶν τούτων τὴν βιολογικὴν ἐκδοχὴν τοῦ πνεύματος, καθ' ἣν τοῦτο δέδοται ἡμῖν πρὸς πρακτικοὺς σκοπούς. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη βεβαίως θὰ συναρμόζηται κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν ὑμῶν ἐργασίαν.

Σκοποῦντες τὰ ἐν ταῖς διαφόροις χώραις ἐπιδιωκόμενα παιδαγωγικὰ ἰδεώδη, μανθάνομεν, ὅτι πανταχοῦ τούτου στοχάζονται, πῶς νὰ μορφώσωσι καὶ ὀργανώσωσι δεξιότητας πρὸς τὴν πρακτικὴν διαγωγήν. Τοῦτο εἶναι προφανέστατον ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου ὁ διαρρήδην ὁμολογημένος σκοπὸς τῆς ἀνωτέρας παιδείσεως εἶναι νὰ καταστῇ ὁ φοιτητὴς ὄργανον προαγωγῆς τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων. Σεμνύνονται δὲ τὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν νεαρῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων, οὓς κατ' ἔτος προσφέρουσι. Δὲν ἔχουσι μὲν οὗτοι χρεῖαν μεγάλῃς τινὸς πρωτοτυπίας, ἀλλ' εἶναι οὕτως ἡσκημένοι περὶ τὸ ἐρευνᾶν, ὥστε, ἐὰν δοθῇ αὐτοῖς

πρὸς ἐξεργασίαν παρὰ τοῦ καθηγητοῦ ἱστορικόν τι ἢ γλωσσικὸν θέμα ἢ πειραματικὴ τις ἐργασία, οὗτοι μετὰ τινὰς περὶ τῆς ἀρίστης μεθόδου ὑποδείξεις δύνανται μόνοι νὰ βαδίσωσι τὴν ὀρθὴν ὁδόν. Γινώσκουσι τόσον δεξιῶς νὰ μεταχειρίζωνται τὰς μηχανικὰς συσκευὰς καὶ τόσον ἐμπείρως ν' ἀνατρέχωσιν εἰς τὰς πηγὰς, ὥστε μετὰ χρόνον τεταγμένον ν' ἀνεύρωσι κόκκον μικρὸν νέας ἀληθείας ἄξιον νὰ προστεθῆ εἰς τὸν ἄχρι τοῦδε θησαυρὸν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Κατὰ κοινὴν δ' ὁμολογίαν δικαίωμα προαγωγῆς πρὸς τὸ ἀκαδημεικὸν στάδιον οὐδὲν ἄλλο παρέχει εἰς πάντα Γερμανὸν ἢ ἢ δεξιότης αὐτοῦ τοῦ νὰ ἐπιδείξῃ ἑαυτὸν δραστήριον ἐπιστημονικῆς ὀργάνου ἐρεῦνης.

Ἐν Ἀγγλίᾳ δύναται ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ φανῆ, ὅτι ἡ ἀνωτέρα ἐν τοῖς πανεπιστημίοις παιδείαις ἐπιδιώκει μᾶλλον τὴν μόρφωσιν στατικῶν τύπων χαρακτῆρος ἢ τὴν ἀνάπτυξιν ἐπιστημονικῆς ἐνεργείας, ἣν θὰ ἠδύνατό τις νὰ καλέσῃ δυναμικὴν. Λέγεται, ὅτι ὁ καθηγητὴς Jowett ἐρωτηθεὶς, τί ἡ Ὁξφόρδη δύναται νὰ πράξῃ ὑπὲρ τῶν φοιτητῶν αὐτῆς, ἀπήντησεν: «Ἡ Ὁξφόρδη δύναται νὰ διδάξῃ Ἄγγλον gentleman, πῶς ὀφείλει νὰ εἶναι Ἄγγλος gentleman». Ἄλλ' ἐὰν ἐρωτήσητε, τί σημαίνει τὸ «νὰ εἶναι» Ἄγγλος gentleman, ἡ μόνη ἀπάντησις περιέχεται ἐν τοῖς ὅροις τῆς πρακτικῆς διαγωγῆς καὶ ἐνεργείας. Ὁ Ἄγγλος gentleman εἶναι σύνολον εἰδικῶν ἀντιδράσεων, ἀνθρώπος, οὔτινος ἢ πρακτικὴ διαγωγή πρὸς πάσας τὰς περιπτώσεις τοῦ βίου εἶναι εὐκρινῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων διαγεγραμμένη. Ἐνταῦθα, ὡς ἀλλαχοῦ, ἡ Ἀγγλία προσδοκᾷ νὰ πράττῃ ἕκαστος τὸ καθήκον αὐτοῦ¹.

¹ «England expects every man to do his duty», σύνθημα τοῦ ναυάρχου Νέλσονος πρὸ τῆς ἐν Τραφαλγὰρ μάχης. Σ. Μ.

V

Η ΑΝΑΓΚΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΩΝ

Ἐὰν τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα εἶναι ἀληθῆ, συνάγεται πάραυτα ὁ ἐξῆς ἀφορισμός, ὅστις ἐλλόγως ὀφείλει νὰ δεσπόζη τῆς ὅλης τοῦ διδασκάλου ἐν τῇ τάξει διαγωγῆς :

Οὐδὲν ὀφείλει νὰ γίνηται ἀντιληπτὸν ἄνευ ἀντιδράσεως, οὐδεμία ἐντύπωσις ἄνευ οὐσιολόγου ἐκφράσεως, — ἰδοὺ τὸ μέγα ἀξίωμα, οὔτινος οὐδέποτε ὀφείλει ὁ διδάσκαλος ν' ἀμνημονῆ.

Ἐντύπωσις ἀπλῶς ἐπιψαύουσα τῶν ὀφθαλμῶν ἢ τῶν ὠτῶν τοῦ μαθητοῦ καὶ μὴ μεταβάλλουσα τὸν ἐνεργητικὸν αὐτοῦ βίον εἶναι ἐντύπωσις ματαία. Εἶναι φυσιολογικῶς ἀτελής, δὲν συντελεῖ εἰς τὴν κτῆσιν δεξιότητων οὐδὲ δύναται ν' ἀσκήσῃ τὴν ἑαυτῆς ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν μνήμην· διότι, ὅπως ἐμμεῖνη σταθερὰ ἢ ἐντύπωσις ἐν τῷ θησαυρῷ τῆς μνήμης, ὀφείλει νὰ συνυφανθῆ μετὰ τοῦ ὅλου συμπλέγματος τῶν ἡμετέρων ἐργασιῶν. Διατηροῦσι δὲ ταύτην σταθερὰν τὰ κινητικὰ αὐτῆς ἀποτελέσματα. Ἀποτέλεσμα τι ὀφειλόμενον εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἐντυπώσεως παραχθεῖσαν ἐνέργειαν δεόν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἐν τῇ μορφῇ αἰσθήματος τοῦ ὅτι ἐνηργήσαμεν καὶ νὰ συζευχθῆ μετὰ τῆς ἐντυπώσεως. Αἱ διαρκέσταται ἐντυπώσεις εἶναι αἱ κινουσαι ἡμᾶς πρὸς τὸ λέγειν ἢ πρὸς τὸ πράττειν ἢ καθόλου αἱ ἐσωτερικῶς ἡμᾶς ἐπεγείρουσαι.

Ἡ τῆς παλαιᾶς παιδαγωγικῆς μέθοδος, τοῦ νὰ μανθάνῃ ἀπὸ μνήμης ὁ μαθητῆς πράγματα καὶ δίκην ψιττακοῦ ν' ἀναδιηγῆται αὐτὰ ἐν τῷ σχολείῳ, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ὀρθῆς δόξης, ὅτι πρᾶγμα τι ἀπλῶς ἀναγνωσθὲν ἢ ἀκουσθὲν καὶ μὴ καὶ διὰ τοῦ στόματος ἐπαναληφθὲν ἐγχαράττεται ἐν τῇ μνήμῃ κατὰ τρόπον ἐξίτηλον. Ἡ διὰ στόματος λοιπὸν ἐπανάληψις τῶν μεμαθημένων εἶναι σπουδαιότατον εἶδος ἀντιδράσεως ἐν τῇ πρὸς τὰς ἐξωθεν ἐντυπώσεις ἐνεργείᾳ ἡμῶν, καὶ φοβοῦμαι μὴ ἐν τῷ πολέμῳ κατὰ τοῦ ψιττα-

κισμοῦ, ὅστις ἄλλοτε ἐνομιζέτο ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος πάσης διδασκαλίας, παροραῖται σφόδρα σήμερον ἡ μεγάλη ἀξία τῆς διὰ στόματος ἐπαναλήψεως ὡς στοιχείου τελείας παιδεύσεως.

Ἐν τῇ νεωτέρᾳ πάλιν παιδαγωγικῇ βλέπομεν, ὅποσον ἐπιδιώκεται ἡ παρὰ τῷ μαθητῇ ἐξέγερσις τῆς ἀντιδραστικῆς ἐνεργείας, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς πασῶν ἐκείνων τῶν ἐποπτικῶν μεθόδων, αἵτινες εἶναι τῶν συγχρόνων σχολείων ἡ δόξα. Αἱ διὰ τοῦ στόματος ἀντιδράσεις, καίπερ ὠφέλιμοι οὔσαι, εἶναι ἀνεπαρκεῖς. Αἱ μὲν λέξεις, ἅς ἐξαγγέλλει ὁ μαθητῆς, ἐνδέχεται νὰ εἶναι ὀρθαί, ἀλλ' αἱ ἔννοιαι, ἅς μετ' αὐτῶν συνάπτει, εἶναι πολλάκις παντελῶς ἡμαρτημέναι. Διὸ ἐν τῷ νεωτέρῳ σχολείῳ ἡ ἀπομνημόνευσις τῶν μεμαθημένων εἶναι σμικρὸν τι μῦρον τῆς τοῦ μαθητοῦ ἐργασίας. Οὗτος ὀφείλει νὰ ἔχη τετράδια σημειώσεων, νὰ γράφῃ σχέδια, ἰχνογραφήματα καὶ χάρτας, νὰ ἐπιχειρῇ μετρήσεις, νὰ ἐργάζεται ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ, νὰ ἐκτελῇ πειράματα, ν' ἀνατρέχῃ εἰς συγγραφεῖς, νὰ γράφῃ διατριβὰς καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὄφειλει κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον νὰ ἐπιτελῇ ἐκεῖνο, ὅπερ καταγελάται μὲν ὑπὸ τῶν ἀμυήτων, ὅταν βλέπωσιν αὐτὸ ἐν σχολικοῖς προγράμμασιν ἐπιγραφόμενον «πρωτότυπος ἐργασία», ἀλλ' εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ γυμνασία, δι' ἧς γίνεται ἱκανὸς ὁ μαθητῆς κατόπιν νὰ φιλοτεχνήσῃ ὡς ἀληθῶς πρωτοτύπους ἐργασίας. Ἡ μεγίστη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη γενομένη πρόοδος ἐν τῇ μέσῃ παιδεύσει εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ τῶν χειροτεχνικῶν σχολείων, οὐχὶ διότι τὰ σχολεῖα ταῦτα θὰ μορφώσωσιν ἀνθρώπους δεξιωτέρους καὶ πρακτικωτέρους ἐν τῷ βίῳ τῷ οἰκιακῷ καὶ ἐπιτηδειοτέρους πρὸς τὰ διάφορα πρακτικὰ ἐπαγγέλματα, ἀλλὰ διότι θὰ παράσχωσιν ἡμῖν πολίτας παντάπασι νέου πνευματικοῦ κόμματος. Ἡ ἐν τῷ πειραματικῷ ἐργαστηρίῳ καὶ ἐν τῷ τεχνουργεῖῳ γινομένη ἐργασία ἐμποιεῖ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ μαθητοῦ τὴν ἕξιν τῆς ἀκριβοῦς παρατηρήσεως, ἐθίζει περὶ τὴν διαστολὴν τοῦ ὀρισμένου καὶ τοῦ ἀορίστου, συντελεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν πολυπλόκων σχέσεων τῆς φύσεως καὶ καταδεικνύει, ὅποσον ἀνεπαρκῆς εἶναι ἡ διὰ λέξεων ἀφηρημένη περιγραφὴ συγκεκριμένων φαινομένων.

Τοιαῦτα δὲ διδάγματα ἄπαξ ἐντυπωθέντα ἐν τῷ πνεύματι διατελοῦσι διὰ παντός τοῦ βίου ἀνεξίτηλα. Τοιαύτη ἐργασία ἀσκεῖ προσέτι εἰς τὴν ἀκρίθειαν· διότι, δταν ποιῆτε πράγμα τι, ὀφείλετε νὰ ποιήσητε τοῦτο κατὰ τρόπον ὀριστικὸν καλῶς ἢ κακῶς· ἐγγενᾶ ἐν τῇ ψυχῇ τὴν χρηστότητα, διότι, δταν ἐκφράζησθε μὴ μεταχειριζόμενοι λέξεις, ἀλλὰ ποιοῦντες πράγματα, ἀποβαίνει ἀδύνατον νὰ ἀποκρύψητε τὴν ὀριστίαν τῆς σκέψεως ὑμῶν ἢ τὴν ἄγνοιαν· ἐθίζει εἰς τὸ νὰ ἔχητε πεποιθήσιν ἐφ' ὑμᾶς αὐτούς, διασφάζει τὸ διαφέρον αἰεὶ ζωήρον καὶ τὴν προσοχὴν σύντονον, καὶ τέλος τοῦ διδασκάλου τὸ πειθαρχικὸν ἔργον περιορίζει εἰς τὸ ἐλάχιστον.

Ἐκ τῶν διαφόρων χειροτεχνικῶν συστημάτων, ὡς πρὸς τὴν ξυλουργίαν ἰδίᾳ, τὸ Σουηδικὸν σύστημα τοῦ Sloyd, ἐάν μοι ἐπιτρέπηται νὰ ἐκφέρω γνώμην περὶ τοιούτων πραγμάτων, φαίνεται μοι τὸ κάλλιστον ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως. Εὐτυχῶς αἱ μέθοδοι τῆς χειροτεχνικῆς παιδείσεως εἰσάγονται βραδέως μὲν, ἀλλ' ἀσφαλῶς εἰς τὰς μεγάλας ἡμῶν πόλεις. Ἀλλὰ πόρρω εἰσέτι ἀπέχουσι τοῦ νὰ λάβωσι τὴν ἐπίδοσιν, ἣν εἶναι προωρισμέναι τέλος νὰ λάβωσιν.

Οὐδεμία ἐντύπωσις ἄνευ ἐκφράσεως, — οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος παιδαγωγικὸς καρπὸς τῆς ἡμετέρας ἐξελικτικῆς ἐκδοχῆς τοῦ πνεύματος ὡς ὀργάνου προσαρμογῆς. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ εἶπω ὀλίγα τινα προσέτι. Ἡ ἐκφρασις αὐτῇ, ὡς ὀλίγον ἀνωτέρω παρέστησα, ἐπανακάμπτει εἰς τὴν συνείδησιν ἐν τῇ μορφῇ νέας ἐντυπώσεως, — τῆς ἐντυπώσεως δῆλον ὅτι τούτου, ὅπερ ἐποιήσαμεν. Οὕτω διὰ τῶν αἰσθήσεων δεχόμεθα εἰδήσεις περὶ τῆς πρακτικῆς ἡμῶν διαγωγῆς καὶ τῶν ἐπικολουθημάτων αὐτῆς. Ἀκούομεν τὰς λέξεις, ἅς ἐξηγήσαμεν, αἰσθανόμεθα τὸ ἴδιον ἡμῶν κτύπημα εὐθὺς ὡς καταφέρομεν αὐτό, ἢ ἀναγινώσκομεν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν ἄλλων τὴν ἐπιτυχίαν ἢ ἀποτυχίαν τῆς διαγωγῆς ἡμῶν. Τὰ ἀνακλώμενα ταῦτα κύματα τῶν ἐντυπώσεων συμπληροῦσι τὴν ὄλην ἐμπειρίαν, καὶ τις βραχὺς λόγος περὶ τῆς ἐν τῷ σχολείῳ σπουδαιότητος αὐτῶν δὲν εἶναι ἀνωφελής.

Ἐπειδὴ κανονικῶς μετὰ πᾶσαν ἐνέργειαν τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα ἐπιστρέφει εἰς ἡμᾶς ὡς νέα ἐντύπωσις, φυσικώτατον εἶναι, νομίζω, νὰ ἐπιτρέπωμεν εἰς τὸν μαθητὴν νὰ δέχεται ἐν πάσῃ δυνατῇ περιπτώσει τοιαύτην ἐξ ἐπιστροφῆς ἐντύπωσιν. Ἄλλ' ὁμως, ἐν οἷς σχολείοις ἀποκρύπτονται οἱ βαθμοὶ τῆς προόδου καὶ τῶν ἐξετάσεων, αἱ ἐν τῇ τάξει τιμητικαὶ θέσεις καὶ ἄλλαι τοιαῦται ἀποδείξεις ἐπιτευχθέντος ἀποτελέσματος, ὁ μαθητὴς στερεῖται τοῦ φυσικοῦ τέρματος ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, ἤτοι στερεῖται τῶν ἐντυπώσεων, ἃς ὄφειλε φύσει νὰ αἰσθάνηται μετὰ προηγουμένην ἐνέργειαν, καὶ συχνάκις ἐπεγείρεται ἐν αὐτῷ λυπηρὸν τι συναίσθημα ἀτελείας τινὸς καὶ ἀβεβαιότητος. Συνηγοροῦντές τινες ὑπὲρ τοῦ συστήματος τούτου λέγουσιν, ὅτι οὕτω ὁ μαθητὴς παροτρύνεται νὰ ἐργάζεται χάριν τῆς ἐργασίας αὐτῆς καὶ οὐχὶ χάριν ἐξωτερικῶν ἀμοιβῶν. Ἐνταῦθα, ὅπως ἀλλαχοῦ, ἡ συγκεκριμένη ἐμπειρία ὀφείλει βεβαίως νὰ ἐπικρατῇ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκ τῶν προτέρων ἀποδείξεως. Ἡ δὲ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις, ὅσονδήποτε καὶ ἂν προχωρήσῃ, διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι τοῦ μαθητοῦ ἡ ἀπληστος περιεργία τοῦ νὰ μάθῃ τὴν ἀξίαν τῆς ἑαυτοῦ ἐργασίας ἀποτελεῖ τὸ κανονικὸν τέρμα τῆς σειρᾶς τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ λειτουργιῶν καὶ οὐδέποτε ὀφείλει νὰ καταστέλληται, εἰ μὴ ὠρισμένοι λόγοι ἐπιτάττουσι τοῦτο.

Ποιεῖτε λοιπὸν γνωστοὺς εἰς τοὺς μαθητὰς τοὺς βαθμοὺς, τὰς ἐν τῇ τάξει τιμητικὰς θέσεις καὶ τὰ δελτία τῆς προόδου αὐτῶν, εἰ μὴ ἐν τινὶ περιπτώσει ἔχετε ὠρισμένον πρακτικὸν λόγον νὰ μὴ πράξῃτε τοῦτο.

VI

ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΕΜΦΥΤΟΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΕΠΙΚΤΗΤΟΙ

Εισήλθομεν ἤδη εἰς αὐτὴν τὴν βιολογικὴν ἐκδοχὴν τοῦ πνεύματος. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄργανισμὸς ἀντιδρῶν πρὸς ἐντυπώσεις. Αἱ πνευματικαὶ λειτουργίαι βοηθοῦσιν αὐτόν, ὅπως προσδιορίζῃ τὰς ἀντιδράσεις αὐτοῦ, καὶ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς αὐτοῦ εἶναι νὰ ποιῇ ταύτας πολλὰς καὶ τελείας. Ἡ ἡμετέρα ἀγωγή ἐνὶ λόγῳ εἶναι πληθὺς δυνατοτήτων ἀντιδράσεως, ἧς κτώμεθα ἐν τῷ οἴκῳ, ἐν τῷ σχολείῳ καὶ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ. Τοῦ δὲ διδασκάλου ἔργον εἶναι νὰ ἐποπτεύῃ τὴν πορείαν τῆς κτήσεως ταύτης.

Τούτου ὁμολογηθέντος, θὰ διατυπώσω πάραυτα ἀρχὴν, ἣτις ὑπόκειται ὡς βᾶσις τοῦ ὅλου γεγονότος τῆς κτήσεως καὶ διέπει ἅπασαν τοῦ διδασκάλου τὴν ἐνέργειαν :

Πᾶσα ἐπίκτητος ἀντίδρασις εἶναι κατὰ γενικὸν κανόνα ἢ πολυπλοκωτέρα ἀντίδρασις ἐγκεντριωθεῖσα ἐπὶ ἐμφύτου ἀντιδράσεως ἢ νέα ὑποκατασταθεῖσα ἀντὶ ἐμφύτου ἀντιδράσεως, ἣν τὸ αὐτὸ ἀνικείμενον ἀρχῆθεν εἶχε τάσιν νὰ προκαλέσῃ.

Ἡ τέχνη τοῦ διδασκάλου στηρίζεται ἐπὶ τούτου, νὰ παράγῃ δῆλον δι' ἀντιδράσεις ἀνικαταστικὰς ἢ πολυπλοκωτέρας· ἢ δ' ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ εὐδοκίμησις προὔποιέθησι λεπτὴν καὶ συμπαιθητικὴν γνῶσιν τῶν ἐμφύτων ἀντιδραστικῶν τάσεων.

Ἐὰν μὴ ὁ παῖς ἐκέκτητο κεφάλαιόν τι ἐμφύτων ἀντιδράσεων, οὐδεμίαν θὰ εἶχεν ὁ διδάσκαλος ροπὴν οὔτε ἐπὶ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ, οὔτε ἐπὶ τὴν πρακτικὴν διαγωγὴν. Δύνασθε μὲν νὰ ὀδηγήσητε ἔππον εἰς τὴν κρήνην, λέγει ἀγγλικὴ παροιμία, ἀλλὰ δὲν δύνασθε νὰ τὸν ἀναγκάσητε νὰ πῆ· καὶ παῖδά τινα δύνασθε μὲν νὰ παραλάβητε εἰς τὸ σχολεῖον, ἀλλὰ δὲν δύνασθε νὰ ποιήσητε αὐτόν νὰ μάθῃ τὰ νέα πράγματα, ἅτινα ἐπιθυμεῖτε νὰ διδάξητε αὐτόν, ἐὰν μὴ πρότερον ἐρεθίσθητε διὰ τινος πράγματος ἐξε-

γείροντος ἐν αὐτῷ τὰς ἐμφύτους ἀντιδράσεις. Τὸ πρῶτον βῆμα ὀφείλει αὐτὸς νὰ κάμη. Ὅφειλει νὰ ποιήσῃ τι, πρὶν ἀπαιτήσῃτε παρ' αὐτοῦ. Τὸ δὲ τί τοῦτο ἐνδέχεται νὰ εἶναι καλὸν ἢ κακόν. Κακὴ ἀντίδρασις εἶναι προτιμότερα ἢ οὐδεμία ἀντίδρασις. Διότι τὴν μὲν κακὴν ἀντίδρασιν δυνάμεθα νὰ συνάψωμεν μετ' ἐπακολουθημάτων ποιούντων καταληπτὴν εἰς τὸν παῖδα τὴν κακίαν αὐτῆς· ἀλλὰ φαντάσθητε παῖδα ἐν νεκρᾷ καὶ παθητικῇ καταστάσει καὶ μηδὲν ἀντιδρῶντα πρὸς τοὺς πρώτους ἐρεθισμοὺς τοῦ διδασκάλου, πόθεν ἄρα γε θὰ ὀρμηθῆτε κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀγωγὴν;

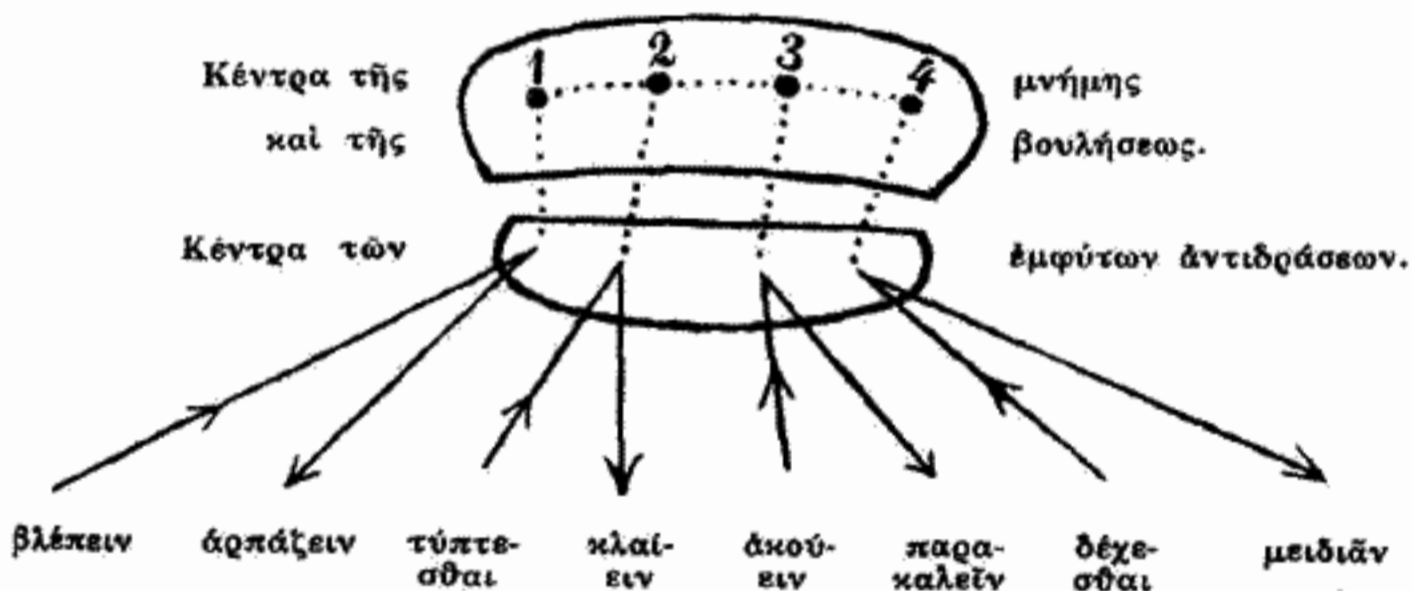
Ὅπως τὴν ἐννοίαν ταύτην καταστήσωμεν μᾶλλον συγκεκριμένην, ὑποθεθείσθω, ὅτι πρόκειται εἰς παῖδά τινα διὰ τῆς ἀγωγῆς νὰ ἐμποιήσῃτε καλοὺς τρόπους. Ὁ παῖς ἔχει ἐμφυτον τάσιν νὰ ἀρπάξῃ μὲν ὅ,τι κινεῖ τὴν περιεργίαν αὐτοῦ, ν' ἀποσύρῃ δὲ τὰς χεῖρας τυπτόμενος καὶ νὰ κλαίῃ, νὰ μειδιᾷ δέ, ὅταν εὐμενῶς ὁμιλῆτε πρὸς αὐτόν, καὶ νὰ μιμῆται τῶν ἄλλων τὰ σχήματα.

Ὑποθεθείσθω νῦν, ὅτι ἐμφανίζεσθε πρὸ τοῦ παιδὸς ἔχοντες νέον τι ἄθυρμα, ὅπερ θέλετε νὰ δωροφορήσῃτε εἰς αὐτόν. Εὐθύς ὡς ἴδῃ τοῦτο, θὰ πειραθῇ ν' ἀρπάσῃ αὐτό. Ὑμεῖς τύπτετε τὴν χεῖρα, οὗτος ἀποσύρει αὐτὴν καὶ κλαίει. Κρατεῖτε εἶτα ὑψηλὰ τὸ ἄθυρμα καὶ μειδιῶντες λέγετε: «ζήτησέ το εὐπρεπῶς· εἶπέ «παρακαλῶ»!» ὁ παῖς παύει νὰ κλαίῃ, μιμεῖται ὑμᾶς, δέχεται τὸ ἄθυρμα καὶ κραυγάζει ὑπὸ χαρᾶς· ὁ μικρὸς παιδαγωγικὸς κύκλος συνεπληρώθη. Ἀντὶ τῆς ἐμφύτου ἀντιδράσεως τοῦ ἀρπάζειν ὑποκατεστήσατε τὴν νέαν ἀντίδρασιν τοῦ «παρακαλεῖν» πρὸς πᾶσαν περίπτωσιν, καθ' ἣν θὰ ἐπανήρχετο ἡ αὐτὴ ἐντύπωσις.

Ἐὰν ὁ παῖς ἐστερεῖτο μνήμης, ἡ ἐργασία αὕτη δὲν θὰ εἶχε παιδαγωγικὴν ἀξίαν. Ὅσάκις θὰ ἐπεδεικνύετε αὐτῷ τὸ ἄθυρμα, θ' ἀναπαρήγετο μοιραίως ἢ αὐτὴν σειράν τῶν ἀντιδράσεων, προκαλουμένης ἐκάστης ὑπὸ τῆς οἰκείας ἐντύπώσεως: βλέπειν ἀρπάζειν, τύπτεσθαι κλαίειν, ἀκούειν παρακαλεῖν, δέχεσθαι μειδιᾶν. Ἀλλ' ὑπαρχούσης τῆς μνήμης, ὁ παῖς, καθ' ἣν στιγμὴν εἶναι ἕτοιμος ν' ἀρπάσῃ,

ἀναμιμνήσκειται τῆς προτέρας ἐμπειρίας, ἀναλογίζεται τὸ κτύπημα καὶ τὴν ματαίωσιν τῆς ἐπιθυμίας, καὶ ἐνθυμεῖται τὴν παράκλησιν καὶ τὴν ἀμοιβήν. Κωλύει λοιπὸν τὴν ὄρμην τοῦ ἀρπάζειν καὶ ἀντ' αὐτῆς ἀντικαθιστᾷ τὴν «εὐπρεπῆ» ἀντίδρασιν καὶ δέχεται ἀμέσως τὸ ἄθυρμα, ἐκποδῶν γινομένων τῶν διαμέσων μελῶν. Ἐὰν τοῦ παιδὸς ἡ πρώτη ἀρπακτικὴ ὄρμη εἶναι εἰς ὑπερβολὴν ἰσχυρὰ ἢ ἡ μνήμη ἀσθενής, ὑπάρχει ἀνάγκη πολλῶν ἐπαναλήψεων, ἕως οὗ ἡ ἐπίκτητος ἀντίδρασις καταστῆ ἕξις ἀνεκρίζωτος, ἀλλ' εἰς καλῶς παιδαγωγηθέντα παῖδα μία μόνη ἐμπειρία θὰ εἶναι ἐπαρκής.

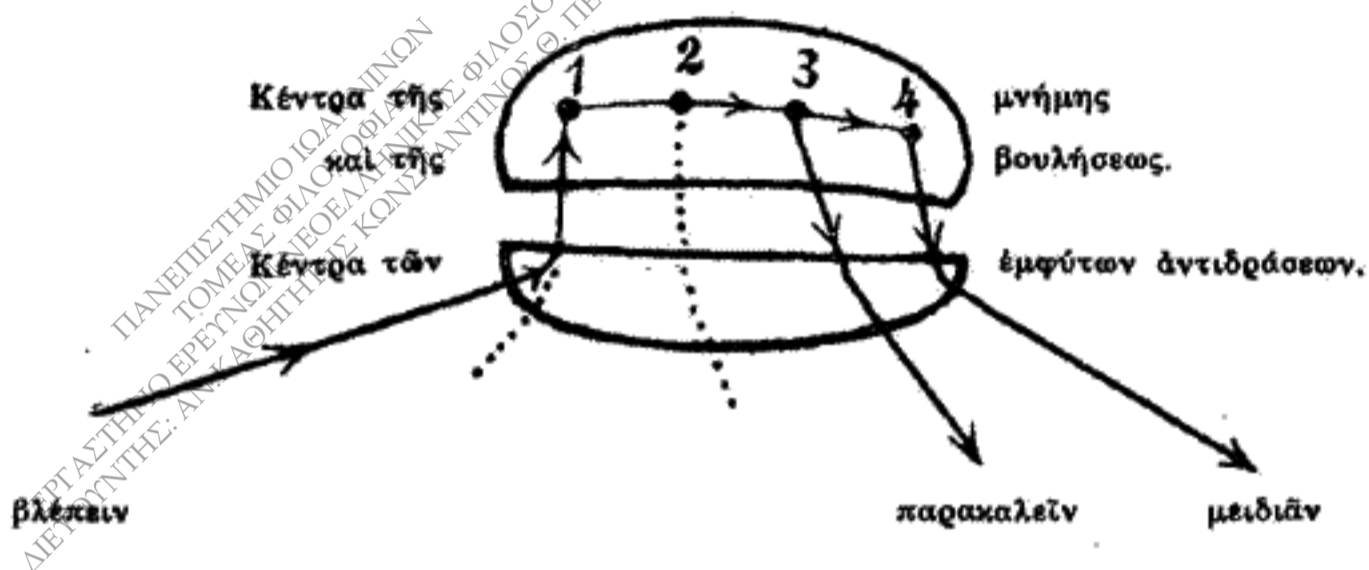
Δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν τὸ ὅλον γεγονός διὰ σχήματος, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συμβολικὴ τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας μεταφορὰ εἰς τοπικὰς μορφάς· ἀλλ' ὑποσυνάπτω αὐτὸ ἐνταῦθα ὡς συντελοῦν εἰς τὴν ἀποσάφισιν τῶν εἰρημένων :



Σχῆμα 1. — Ἡ ἐγκεφαλικὴ ἐργασία πρὸ τῆς ἀγωγῆς.

Τὸ Σχῆμα 1 δεικνύει τὴν ὁδόν, ἣν ἀκολουθοῦσιν αἱ τέσσαρες διαδοχικαὶ ἀνακλαστικαὶ κινήσεις τῶν κατωτέρων κέντρων τοῦ ἐγκεφάλου ἢ κέντρων τῶν ὀρμεμφύτων. Αἱ διεστιγμέναι γραμμαί, αἱ ἀπὸ τούτων εἰς τὰ ἀνώτερα κέντρα ἄγουσαι καὶ ταῦτα πρὸς ἀλληλα συνδέουσαι, παριστῶσι τὰ γεγονότα τῆς μνήμης καὶ τοῦ συνειρμοῦ, ἅτινα αἱ γινόμεναι ἀντιδράσεις ἐντυποῦσιν ἐν τοῖς ἀνωτέροις κέντροις.

Ἐν τῷ σχήματι 2 ἔχομεν τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα. Ἡ ἐντύπωσις βλέπειν ἐπεγείρει τὴν ἄλυσιν τῶν ἀναμνήσεων καὶ αἱ παραγόμεναι ἀντιδράσεις εἶναι αἱ τοῦ παρακαλεῖν καὶ μειδιᾶν. Ἡ παράστασις τοῦ τύπισθαι συνδεθεῖσα μετὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ κέντρου 2



Σχῆμα 2. — Ἡ ἐγκεφαλικὴ ἐργασία μετὰ τὴν ἀγωγήν.

κωλύει τὸ ἀρπάζειν, ὅπερ ὡς μὴ δυνάμενον ν' ἀναπτυχθῆ δηλοῦται διὰ γραμμῆς διεστιγμένης, ἥτις δὲν διήκει μέχρι πέρας. Τὸ αὐτὸ ρητέον περὶ τῆς ἀντιδράσεως τοῦ κλαίειν. Γίνεται οἷον εἰς βραχὺ τι κύκλωμα ἐν τῷ ρεύματι τῷ συνδέοντι τὰ ἀνώτερα κέντρα καὶ διήκοντι ἀπὸ τοῦ βλέπειν μέχρι τοῦ μειδιᾶν. Οὕτως ἀντὶ τῆς ἀρχικῆς ἀντιδράσεως ἀρπάζειν ἀντικαθίστανται τὸ παρακαλεῖν καὶ τὸ μειδιᾶν, ἅτινα καὶ γίνονται τέλος αἱ ἄμεσοι ἀντιδράσεις, ὅσας οἱ παῖδες βλέπει ἐν χερσὶν ἄλλου πράγμα τι ἐπαγωγόν.

Πρώτιστα λοιπὸν πάντων ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ γινώσκῃ τὰς ἐμφύτους ἀντιδράσεις τοῦ παιδὸς — ὀρμὰς καὶ ὀρμέμφυτα — ὅπως εἶναι δυνατὸν ν' ἀντικαθιστᾷ ἑτέραν ἀντ' ἑτέρας καὶ διευθύνῃ αὐτὰς κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς παιδαγωγικῆς τέχνης.

Πολλάκις λέγεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διαφέρει τῶν κατωτέρων ζώων ὡς κεκτημένος πολὺ ὀλιγωτέρας ὀρμὰς καὶ ὀρμέμφυτα· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι πλημμελές. Ὁ ἄνθρωπος βεβαίως δὲν ἔχει μὲν τὸ θαυμαστὸν ὀρμέμφυτον τῆς ὀφτοκίας, ὅπερ ἔχουσι τινὰ τῶν ἀρθρωτῶν ζώων, ἀλλ' ἐὰν παραβληθῆ πρὸς τὰ μαστοφόρα, κατ' ἀνάγκην

θα ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐξεγείρεται ὑπὸ πολυπληθεστέρων ἀντικειμένων ἢ πᾶν ἄλλο μαστοφόρον καὶ ὅτι αἱ πρὸς τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἀντιδράσεις αὐτοῦ εἶναι χαρακτηριστικώταται καὶ λίαν ὠρισμένοι. Οἱ πίθηκοι, μάλιστα δὲ οἱ ἀνθρωποειδεῖς, ὑπάρχουσι τὰ μόνα ζῶα, ἅτινα εἶναι παραπλήσια πρὸς τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν ἀναλυτικὴν περιέργειαν καὶ τὸ μιμητικόν. Τὰ ὀρμέμφυτα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀληθῆς, ὅτι καταστέλλονται ὑπὸ τῶν δευτερευουσῶν ἀντιδράσεων τῶν ἐκ τῆς ὑπερτέρας λογικῆς δυνάμεως ἐκπορευομένων, ὥστε οὕτως ἀπόλλυται ἡ ἀπλή ἐξ ὀρμεμφύτου ἐνέργεια αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ ζωὴ τοῦ ὀρμεμφύτου εἶναι ἐν αὐτῷ μόνον κεκρυμμένη, οὐχὶ ἐξηφανισμένη. Ὅταν δὲ αἱ ἀνώτεροι λειτουργίαι τοῦ ἐγκεφάλου ἀδρανῶσιν, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς ἡλιθίους καὶ παράφρονας, τὰ ὀρμέμφυτα ταῦτα ἀποκαλύπτουσι τὴν παρουσίαν αὐτῶν κατὰ τρόπον ἀληθῶς κτηνώδη.

Ὅθεν θα εἶπω τινὰ περὶ τῶν ἐμφύτων τάσεων, ὧν ἡ γνῶσις εἶναι σπουδαιότατη εἰς τὸν διδάσκαλον.